

จากเทวันธชาตกลุ่มเทวันคำกาพย์:
การดัดแปลงปัญญาสชาตกเป็นนิทาน
คำกาพย์*
(From Devandha Jataka to
Thewan Kham Kap: An Adaptation
of the Pannasa Jataka Tale to Kap
Folklore)

ณัฐา ค้ำชู**
(Nattha Khamchoo)

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “จากเทวันธชาตกลุ่มเทวันคำกาพย์: การดัดแปลงชาตกเป็นนิทานคำกาพย์” ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากเงินรายได้ของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2562.

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา (Assistant Professor Dr., Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University).

Received: *January 29, 2022*

Revised: *April 18, 2022*

Accepted: *May 6, 2022*

บทความวิจัย

-
วิชาการ

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาเทวัญชาตก ในปัญญาสชาตก ปัจฉิมภาค และเทวัญคำกาพย์ ซึ่งบันทึกไว้ในสมุดไทย ต้นฉบับเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ในด้านความเป็นมาและการดัดแปลงเนื้อเรื่อง ผลการศึกษาพบว่า เทวัญชาตกเป็นชาตกที่สันนิษฐานว่าแต่งเพิ่มเติมในสมัยหลัง เพราะมีโครงเรื่องซับซ้อน ไม่มุ่งให้ความสำคัญในการบำเพ็ญบารมีหรือคุณสมบัติที่ประเสริฐของพระโพธิสัตว์ อีกทั้งมีอนุภาคเหตุการณ์บางตอนคล้ายกับเหตุการณ์ในนิทานเก่าแก่ที่มีมาก่อน ในอดีตน่าจะเป็นชาตกที่ได้รับความนิยมมากจึงมีการนำมาประพันธ์เป็นเทวัญคำกาพย์สำหรับใช้สวดอ่านในที่ประชุมชนหรือในครัวเรือนตามความนิยมของคนไทยมาไม่น้อยกว่า พ.ศ. 2429 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การศึกษาการดัดแปลงเทวัญชาตกเป็นเทวัญคำกาพย์พบว่ากวีมีภูมิรู้และความสามารถด้านการดัดแปลงวรรณกรรม ใช้วิธีการเปลี่ยนรายละเอียด เพิ่มรายละเอียด ตัดรายละเอียด สลับที่เหตุการณ์ และผนวกเรื่อง มาประสมประสานทำให้เนื้อเรื่องคำกาพย์จดจำง่าย มีอนุภาคหรือเหตุการณ์ที่คุ้นเคย สอดคล้องกับคติความเชื่อและวิถีชีวิต อีกทั้งยังเพิ่มความตลกขบขัน เหมาะกับบริบทสังคมวัฒนธรรมในขณะนั้นที่นิยมอ่านและฟังนิทานคำกาพย์เป็นเรื่องบันเทิง เทวัญชาตกและเทวัญคำกาพย์จึงเป็นนิทานของไทยอีกเรื่องหนึ่งที่มีคุณค่า ควรศึกษา อนุรักษ์ สืบทอดเผยแพร์ให้เป็นที่รู้จักและเป็นเอกลักษณ์ของวงวรรณกรรมไทย

คำสำคัญ: เทวัญชาตก, เทวัญคำกาพย์, ปัญญาสชาตก, นิทานคำกาพย์, การดัดแปลงวรรณกรรม

ABSTRACT

This article presents analytical findings about 1) Devandha Jataka in Pannasa Jakata and the Thewan Kham Kap poem inscribed in Samud Thai, a Thai manuscript in the National Library of Thailand; and 2) the background and adaptation of related stories. It was assumed that Devandha Jataka might have been composed later due to narrative complexities and lack of focus on meritorious acts or virtuous attributes of the Bodhisattva. In addition, some motifs and events resemble preceding apologues. In its era, Devandha Jataka was so renowned that it was adapted into the Thewan Kham Kap poem, recited until 1886 during the reign of King Rama V in the Rattanakosin Era. For adaptation, elite poets skillful in literary adaptation may have employed diverse techniques, including changing details, expansion, omission, transposition, supplementary narratives to facilitate memorization, adapting motifs or situations for familiarization, concordance with beliefs or lifestyles, and popular humor. These findings indicate that Devandha Jataka and The Thewan Kham Kap poem are two literary works deserving of preservation and transmission for future readers to appreciate the identity and value of Thai literature.

Keywords: Devandha Jataka, Thewan Kham Kap, Pannasa Jataka, Kap folktale, Literary adaptation

บทนำ

ปัญญาสชาดก หรือ ชาดกนอกนิบาต คือ ชาดกที่ไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎก สันนิษฐานว่าพระภิกษุชาวเหนือแต่งขึ้นโดยนำนิทานจากอรรถกถาชาดกและนิทานพื้นบ้านมาดัดแปลงให้เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในชาติภพต่าง ๆ เรียบเรียงเลียนแบบชาดกในพระไตรปิฎก (Peerasathien 1986: 3) ในอดีตเป็นวรรณกรรมที่มีได้รับการยกย่องในฐานะที่เป็นงานนิพนธ์ทางศาสนา มากนัก เพราะถือว่าเป็นงานนิพนธ์ที่ปลอมพระพุทธรูป (Pannasa Jataka, National library version, episode 1 1956: ๗) หากแต่ปัญญาสชาดกกลับได้รับความนิยมแพร่หลายทั้งในประเทศไทย พม่า ลาว และเขมร อีกทั้งยังเป็นต้นเค้าของวรรณกรรมร้อยกรองและนิทานพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงในภายหลังอีกหลายเรื่อง (Lausunthorn 2015: 20) เช่น รถมณฑลชาดกหรือนางสิบสอง สุวรรณสังขชาดกหรือสังข์ทอง สรรพสิทธิชาดกหรือ นกกระจาบ สุธนชาดกหรือพระสุธน - นางมโนราห์ เป็นต้น

ปัญญาสชาดกถือเป็นนิทานชาดกประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างมาก มีการสืบทอดและผลิตซ้ำจนเป็นที่รู้จักแพร่หลาย โดยผู้แต่งนิยมดัดแปลงรูปแบบในการนำเสนอและรายละเอียดของเนื้อเรื่องให้แตกต่างไปจากวรรณกรรมต้นเรื่อง เพื่อให้มีที่น่าสนใจ สอดคล้องกับวัตถุดิบประสมค์ รวมทั้งความนิยมของสื่อและวัฒนธรรมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย แต่กระนั้นก็ตาม ยังมีนิทานชาดกอีกหลายเรื่องที่ยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากนัก ทั้งที่นิทานเหล่านั้นต่างก็มีคุณค่า สะท้อนความสามารถรอบรู้ของกวี ความนิยมของเรื่องในอดีต และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมไทยเช่นกัน

“เทวัญชาดก” เป็นนิทานเรื่องหนึ่งในปัญญาสชาดก ซึ่งหลายคนอาจไม่รู้จัก เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระชาติหนึ่งของพระโพธิสัตว์ที่เดินทางเผชิญเคราะห์กรรมต่าง ๆ แต่ด้วยบุญบารมี ปัญญา และการรู้ธรรม จึงทำให้ผ่านพ้นอุปสรรคเหล่านั้น จนกระทั่งได้มเหสีและกลับมาครองเมือง มีโอรสธิดาสืบราชสมบัติต่อไป ความน่าสนใจของชาดกเรื่องนี้อยู่ที่ลักษณะของเนื้อเรื่องที่มีการประสมประสานเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งมีปรากฏในวรรณกรรมหรือเรื่องเล่าอื่นที่เคยมีมาก่อน

ชาดกเรื่องนี้ น่าจะได้รับความนิยมอย่างมากในอดีต เพราะมีปรากฏอยู่ในปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติของประเทศไทย และยังมีปรากฏในปัญญาส

ชาดกเขมร หรือที่เรียกว่าปัญญาสชาดกสมรราย ซึ่งหมายถึงปัญญาสชาดกฉบับแปล ในลำดับที่ 43 โดยมีชื่อเรื่องว่า “เทวันธ” (Lausunthorn 2015: 55, 59) นอกจากนี้ยังมีผู้นำนามประพันธ์เป็นนิทานร้อยกรองอีกหลายสำนวน¹ ได้แก่

1) คำกาพย์หรือกลอนสวด

1.1) เจ้าเทวันสมุด เลขที่ 170 และเทวัน เล่ม 2 เลขที่ 169 หมวดวรรณคดี หมู่กลอนสวด ประเภทสมุดไทยขาว อักษรไทย ภาษาไทยโบราณ เส้นหมึก เจ้าเทวันสมุด เลขที่ 170 เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่ท้าวพรหมทัตและนางมณีกินรา ครองเมืองพาราณสี มีโอรสชื่อเทวัน มีพระธิดาชื่อนางจันทร ท้าวพรหมทัตมีเคราะห์ปรารถนาประพาสป่า เหล่าโหราห้ามไว้และทำนายว่าพระชะตาถึงขาดถ้าอยู่ในพระราชวังจึงจะพ้นภัยอันตราย ท้าวพรหมทัตไม่เชื่อฟังจึงถูกนทียักษ์ซึ่งแปลงกายเป็นกวางทองหลอกล่อและจับกินแล้วแปลงกายเป็นท้าวพรหมทัตเข้าเมือง ไปจนถึงตอนที่เทวันรับสั่งให้มีพระราชสาส์นไปยังหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อให้ส่งพระธิดามาให้ทรงอภิเษกเป็นมเหสี ส่วนเทวัน เล่ม 2 เลขที่ 169 เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่นางมณีกินรา เศร้าเสียใจที่เทวันจะออกเดินทางตามหาเนื้อคู่ เทวันไปหาดาบส ดาบสบอกเส้นทางให้ไปเมืองโกสโยแล้วจะพบเนื้อคู่ เทวันได้พบและพานางเกสรสวรรค์หนีจากบ้านเมือง ไปจนถึงเหตุการณ์รุ่นลูกได้สืบราชสมบัติต่อมา สุดท้ายเทวันและนางเกสรสวรรค์ปลงอนิจจังจึงออกบวช จนสิ้นอายุขัยได้ไปเกิดบนสวรรค์

1.2) เทวันนางจันทรินทอน เลขที่ 203 หมวดวรรณคดี หมู่กลอนสวด ประเภทสมุดไทยขาว อักษรไทย ภาษาไทยโบราณ เส้นหมึก เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่ท้าวพรหมทัต ครองเมืองพาราณสี มีโอรสชื่อเทวัน มีธิดาชื่อนางจันทร ต่อมาท้าวพรหมทัตประพาสป่า แล้วถูกยักษ์กิน ยักษ์แปลงกายเป็นพระราชชาเข้ามาอยู่ในวัง ต่อมามาได้บอกความจริงกับสองกุมาร เนื้อเรื่องต่อจากนี้ขาดหายไป นางจันทรลงเทวันไปหาฝักบัวเพื่อให้ถูกยักษ์จับกิน เนื้อเรื่องต่อจากนี้ขาดหายไป ดาบสบอกทางให้เทวันไปหาคุ้ที่เมืองโกสโยไปจนจบเรื่องกล่าวถึงหัสติโอรสองค์เล็กของเทวันได้ครองเมืองโกสโย พระสมุทราโอรสองค์โต ครองเมืองพาราณสี เทวันและนางเกสรออกบวช จนสิ้นอายุขัยได้ไปเกิดบนสวรรค์

¹ ข้อมูลจากการสำรวจต้นฉบับตัวเขียนหมวดวรรณคดี กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร.

1.3) เทวีนางจันชิริณฑอน เลขที่ 202 หมวดวรรณคดี หมุกกลอนสวด ประเภท สมุดไทยขาว อักษรไทย ภาษาไทยโบราณ เส้นหมึก เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่มาบอกเทวีนและ นางจรรชิริณฑอนว่าพระราชเป็นยักษ์จึงพากันหนีจากเมือง ไปถึงตอนที่เจ้าอภัยและ นางจรรชิริณฑอนอุบายลวงเทวีนไปหาฝักบัวใหญ่ที่สระในป่าเพราะหวังให้ยักษ์ที่เฝ้าสระ ฆ่าเทวีน

นอกจากนี้ Lausunthorn (2015: 153 - 154) ยังพบว่ามิตินฉบับคำภายอีก สำนวนหนึ่ง ชื่อว่าเทวัญคำภาย เล่ม 1 เลขที่ 27/1 คู่ 115 ชั้น 5/5 มัดที่ 17 และได้ สันนิษฐานว่าผู้ประพันธ์เป็นพระภิกษุ เนื่องจากพบว่าผู้ประพันธ์ใช้คำแทนชื่อตนเองว่า “รูป”²

2) กลอนบทละคร

2.1) เทวีนางकुลา เล่ม 1 (เนื้อความอื่น) เลขที่ 38 หมวดวรรณคดี หมุกกลอน บทละคร ประเภทสมุดไทยดำ อักษรไทย ภาษาไทยโบราณ เส้นขาว เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่ ท้าวไกรวงศ์ให้ไพร่พลออกไปจับนางकुลามาช่า แต่ถูกนางकुลาไล่ตีแตกหนีไป จึงออกไป พร้อมด้วยเทวีนราชโอรสและไพร่พลเพื่อจะจับนางकुลาอีก จนถึงเทวีนอุกฤษเกษมรสกับ นางจันทวดีและปราบนางकुลาได้

2.2) เทวีนางकुลา เล่ม 2 เลขที่ 36 และเทวีนางकुลา เล่ม 3 เลขที่ 37 พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตร หมวดวรรณคดี หมุกกลอนบทละคร ประเภทสมุดไทยดำ อักษรไทย ภาษาไทยโบราณ เส้นขาว ฉบับเลขที่ 36 เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่ท้าววิรุญภักดิ์ เกี่ยวนางจันทวดี ต่อมานางวันกับธิดาไปดำทอทุบตีนางจันทวดี จนถึงตอนนางจันทวดี ขึ้นต้นจันทน์ผูกคอตาย ฉบับเลขที่ 37 เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่พวกสาวศรีคนใช้ช่วย นางจันทวดีให้พ้นจากการผูกคอตาย และท้าววิรุญภักดิ์ให้นางจันทวดีไปอยู่ที่พลับพลา สวมมาลี จนถึงเทวีนและนางकुลาตามนางจันทวดีมาถึงเมืองวิรุญภักดิ์ นางकुลาทำอุบาย เข้าเฝ้านางจันทวดี

² จากการสำรวจต้นฉบับตัวเขียนนิทานเรื่องเทวีนในปัจจุบันผู้วิจัยไม่พบต้นฉบับดังกล่าว.

3) กลอนอ่าน

3.1) เทวีน เล่ม 3 (พลัด) เลขที่ 4 หมวกวรรณคดี หมุกกลอนอ่าน ประเภทสมุดไทยขาว อักษรไทย ภาษาไทยโบราณ เส้นหมึก เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่นางสุวรรณจันทร์มีพระราชสาสน์ให้พระยาร้อยเอ็ดส่งพระธิดาเข้ามาให้เทวีสุราชโอรสเลือกคู่ จนถึงเทวีญไปอาศัยตายอยู่ในสวนหลวง แล้วร้อยพวงมาลัยให้ยายนำเข้าไปถวายนางสุวรรณเกสร

ในบรรดานิทานร้อยกรองที่สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลในการประพันธ์เนื้อเรื่องมาจากเทวีธชาตคนั้น “เจ้าเทวีสมุด เลขที่ 170 และเทวีน เล่ม 2 เลขที่ 169” มีเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบเรื่องสมบูรณ์ที่สุด และจากการศึกษาเนื้อเรื่องในเบื้องต้นพบว่านิทานสำนวนนี้ก็ได้ดัดแปลงรายละเอียดของเรื่องให้แตกต่างไปจากชาตต้นเรื่องอีกหลายประการ เพื่อให้นิทานมีชีวิตอยู่ในบริบทสังคมวัฒนธรรมสมัยนั้นที่นิยมสวดอ่านนิทานคำกาพย์เป็นเรื่องบันเทิง

เนื่องจากการรับรู้เรื่องเทวีธชาตและเทวีนคำกาพย์ในสังคมไทยปัจจุบันได้ขาดหายไปทำให้ไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากนัก อนึ่ง ผู้วิจัยเห็นว่านิทานเรื่องนี้มีคุณค่า จึงสนใจศึกษาความเป็นมาของเรื่องและการดัดแปลงเนื้อเรื่องจากนิทานชาตมาเป็นนิทานคำกาพย์ เพื่อเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักกว้างขวางในวงวรรณกรรมไทย

1. ความเป็นมาของเทวีธชาตและเทวีนคำกาพย์

1.1 เทวีธชาต: ปัญญาชาตที่ประสมประสานเหตุการณ์จากเรื่องเล่าหรือวรรณกรรมที่เคยมีมาก่อน

เทวีธชาตเป็นปัญญาชาตที่สันนิษฐานว่าแต่งเพิ่มเติมในสมัยหลัง เพราะเป็นชาตที่มีโครงเรื่องซับซ้อน ไม่มุ่งให้ความสำคัญในการบำเพ็ญบารมีหรือคุณสมบัติที่ประเสริฐของพระโพธิสัตว์ อีกทั้งมิได้มีการแพร่กระจายไปสู่พม่า โดยน่าจะแต่งภายหลังจากที่พระภิกษุชาวเหนือรวบรวมปัญญาชาตที่มีอิทธิพลต่อยวนปัญญาสหรือซิมเมปัญญาสในพม่าแล้ว (Na Bangchang 1986: 17)

ปัญญาชาตเรื่องนี้เริ่มต้นเรื่องด้วยการกล่าวอ้างว่าพระอานนท์เป็นผู้ที่สดับเรื่องราวของพระพุทธเจ้ามาเมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน เนื้อเรื่องกล่าวถึงท้าวกาสิกราชและนางวิมลามีโอรสชื่อเทวีธ มีพระธิดาชื่อนางจันทนเทวี

มีกลิ่นกายหอมเพราะอดีตชาติเคยสร้างเจดีย์ด้วยไม้จันทน์บรรจุพระพุทธรูปทองคำ วันหนึ่งพระราชอาประพาสาถูกนันทยักษ์แปลงเป็นเนื้อทองลวงไปฆ่าแล้วแปลงเป็นพระราชอาไปกินคนในวัง ต่อมาฆ่าบอกความจริงกับสองกุมารและพากันหนี เมื่อยักษ์รู้ก็ติดตามหาและกินศิระษะม้า ฝ่ายพระอินทร์ช่วยชุบชีวิตม้ามีศิระษะเป็นราชสีห์และให้เทวรินทร์ขอพร จากนั้นนางจันทน์เทวีและอภัยกุมารชายหนุ่มผู้ซ่อนในกลองลวงเทวรินทร์ไปให้ลิง หมี และกุมภภัณฑ์ 4 ตนฆ่า แต่เทวรินทร์กลับได้ลิง หมี กุมภภัณฑ์เป็นบริวาร และได้ยกทัพรบชนะยักษ์ ต่อมาเทวรินทร์พบรักกับนางสุวรรณเกศรา ระหว่างให้นางรอที่นอกเมือง นางยักษ์ขีนิลวงนางมาทำร้ายโยนทิ้งน้ำ เทวรินทร์ประกาศหาคนมาแสดงธรรม ทำให้ได้พบนางสุวรรณเกศราอีกครั้ง ทั้งคู่มีโอรสธิดา สาครโอรสองค์โตได้นางสุรินทาศิลายักษ์เป็นชายา สหัสสระได้นางสุวรรณประภาน้องสาวเป็นชายาและครองเมืองสืบต่อมา ส่วนเทวรินทร์และนางสุวรรณเกศราปลงอนิจจังจึงออกบวช เมื่อสิ้นอายุได้จุดไปเกิดบนพรหมโลก และจบเรื่องด้วยประชุมชาตก

จากการศึกษาเนื้อเรื่องเทวรินทร์ชาตก พบว่าชาตกเรื่องนี้มีเหตุการณ์หลายตอนที่คล้ายกับเหตุการณ์ในเรื่องเล่าหรือวรรณกรรมอื่น ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีที่เคยมีมาก่อน โดยอาจสันนิษฐานที่มาของเรื่องได้ว่าน่าจะได้เค้าโครงเรื่องบางตอนมาจากวรรณคดีพระพุทธรักษาภาษาบาลี วรรณคดีภาษาสันสกฤต และชาตกในปัญญาสชาตกด้วยกัน (Lausunthorn 2015: 83, 96) ดังนี้

1) ได้เค้าโครงเรื่องบางตอนจากวรรณคดีพระพุทธรักษาภาษาบาลี เช่น ตอนดาบสบอกหนทางและเตือนเทวรินทร์มิให้หลงกลนางยักษ์ที่ไขกลอุบายล่อลวงมนุษย์ ดังความว่า

“...อนึ่งเมื่อพระองค์เสด็จแต่ที่นี้ไปจักได้บรรลุถึงภูเขาสูงใหญ่จงข้ามภูเขานั้นไปแล้วจะถึงสระน้ำใหญ่แห่งหนึ่ง จงลงสร้งน้ำและเสวยให้สำราญพระทัย แล้วทรงดำเนินต่อไปจนถึงมหาวันอันเป็นที่อยู่ของหมู่ยักษ์นี้ พระองค์จงอย่าดูรูปฟังเสียงดมกลิ่นลิ้มรสอะไร ๆ เลย ถ้าวาพระองค์ทรงยินดีรูปเสียงกลิ่นรสของยักษ์นี้แล้วจักถึงวินาศใหญ่...”

(Pannasa Jataka, National library version, episode 2 2006: 350)

เหตุการณ์นี้คล้ายกับวิธีที่นางปัทมาวดีแสดงต่อวัชรมงกุฎใน *นิทานเวตาล* เรื่องที่ 1 *ปัญญาแห่งพุทธิศรีระ* เว้นแต่รายละเอียดของเหตุการณ์แตกต่างกันไปบ้างเพราะกาลสมัยและสภาพสังคม (Lausunthorn 2015: 89) ดังความว่า

“...นางเมินหน้าหนีด้วยความอาย แต่แล้วกลับแสดงท่าทีเป็นนัย ๆ ให้ทราบว่าเป็นใครมาจากไหน นางเค็ดดอกบัวออกจากมาลาที่สวมศีรษะนางดอกหนึ่งเอาทักหูไว้ นิ่งอยู่ครู่หนึ่ง แล้วเอาดอกบัวออกจากหู ปิดให้เป็นรูปเครื่องประดับอย่างหนึ่งที่เรียกว่าทันตบัตร (แผ่นฟันเป็นรูปอาภรณ์ชนิดหนึ่ง) จากนั้นนางหยิบดอกบัวอีกดอกหนึ่งขึ้นวางบนศีรษะ และเอามือปิดอุระไว้ตรงหัวใจนาง เจ้าชายมองดูอากัปกริยาของนางอย่างไม่เข้าใจ แต่สหายผู้เป็นบุตรมนตรีเข้าใจโดยตลอด นางโฉมงามนิ่งอยู่ครู่หนึ่งก็ขึ้นจากน้ำแวดล้อมด้วยบริวารเดินทางกลับไปยังนิवासถานของนาง...”

(Yamnadda 2013: 18)

นอกจากนี้ ยังมีตอนเทวรินทร์มีกองทัพวานรและหมีเป็นบริวาร ซึ่งคล้ายกับกองทัพของพระราม ตอนนั้นเทวรินทร์แปลงกายเป็นกวางทองลงพระเจ้านาคาธิบดีไปกิน คล้ายกับตอนที่ทศกัณฐ์ให้มารีจแปลงกายเป็นกวางทองมาลวงพระรามและพระลักษมณ์ ตอนสหัสสสระแผลงศรเป็นขนม วัตถาลังการ อาวุธ และสิ่งของต่าง ๆ คล้ายกับเหตุการณ์ตอนพระรามแผลงศรเพื่อสังหารพระมงกุฎ แต่ศรนั้นกลับกลายเป็นอาหารทิพย์ และเมื่อพระมงกุฎแผลงศรไปยังพระราม ศรก็กลายเป็นข้าวตอกดอกไม้แสดงความเคารพพระราม ในเรื่อง *รามเกียรติ์* ซึ่งมีที่มาจาก *นิทานเรื่องพระราม* หรือ *รามายณะ* ของอินเดีย ตอนต่อศรีระมาด้วยศรีระราชสีห์ คล้ายกับการต่อเศียรพระคเณศใน *คัมภีร์ศิวปุราณ* รุทรวงศ์ที่ 2 ส่วนที่ 4 กุมารชันตะ เป็นต้น

3) ได้เค้าโครงเรื่องบางตอนจากชาดกในปัญจาสชาดกด้วยกัน เช่น ตอนดาบสสอนมนต์มณีจินดาทำให้สัตว์ต่าง ๆ เอ็นดูและให้ความช่วยเหลือ ดังความว่า

“...ผู้ใดลงไปในคองคาปลาโลมากัดกินผู้นั้นเสีย เพราะเหตุที่นั่นพระองค์จึงเรียนมนต์เชื่อมณีจินดาไปสำหรับองค์เมื่อทรงเสกมนต์บพนี้ไว้แล้ว มนุษย์ทั้งสัตว์น้ำสัตว์บกทั้งหลาย ก็จักเกิดเมตตารักษาพระองค์ไว้มิได้ทำอันตราย พระองค์ทรงดำเนนพันมหาคงคานันไปใต้เจ็ดราตรี จักบรรลุถึงบุรีโกสัยรัฐ ครั้นถึงแล้วพระองค์จึงเสด็จเข้าไปสู่สวนอุทยานขออาศัยเรือนสองคนผิวเมียอยู่ ณ ที่นั้น ครั้นพระองค์สั่งเขยดาบสบอกเล่าเสร็จแล้ว จึงให้พระโพธิสัตว์เรียนมนต์เชื่อมณีจินดา...”

(Pannasa Jataka, National library version,
episode 2 2006: 350)

มนต์เชื่อมณีจินดานี้คล้ายกับมนต์เชื่อมณีจินดา³ สำหรับใช้เรียกเนื้อเรียกปลาที่มีปรากฏใน *สุวรรณสังฆชาดก* โดยการเรียกชื่อมนต์ว่า “มนต์เชื่อมณีจินดา” ปรากฏในตอนที่พระเจ้าพาราณสีแกล้งให้เจ้าเงาะและหกษัตริย์ไปหาสุกรมดาถวายซึ่งเป็นการแกล้งหรือกล่าวได้ว่าเป็นการทดสอบครั้งที่ 2 ดังความว่า

“...ครั้นถึงป่าใหญ่ได้ลงนั่งประทับเหนือแผ่นศิลา งาม
โลภเหมือนรูปหล่อด้วยทองคำทั้งแท่งสังวาทผายมนต์
อันวิเศษเชื่อมณีจินดา เรียกฝูงสุกรให้มาสู้สำนักของ
ตน...”

(Pannasa Jataka, National library version,
episode 2 2006: 177)

นอกจากนี้ ยังมีตอนอภัยกุมารซ่อนในกลองเพื่อหลบภัยจากนกที่มากินมนุษย์คล้ายกับเหตุการณ์ที่นางสุวรรณเกียรตินซ่อนในกลองเพื่อหลบภัยจากนกหัสติลิงค์ในเรื่อง *สุวรรณนวงศชาดก* และเหตุการณ์ที่ชาวเมืองผู้หนึ่งซ่อนในกลองเพื่อหลบภัยใน

³ ใน *สุวรรณสังฆชาดก* เรียกชื่อมนต์นี้หลายชื่อ บางครั้งเรียกว่าทิพมนต์หรือมนต์มหาจินดา.

ลีหนาทชาดก ตอนนางยักษ์ทำร้ายและโยนนางสุวรรณเกสราทิ้งน้ำแล้วแปลงกายเป็นนาง คล้ายกับเหตุการณ์ที่นางยักษ์ผลักนางปुरुณีนั่งน้ำแล้วแปลงเป็นนางแทนในสุวรรณวงศ์ชาดก เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าเวทันทชาดกมีเหตุการณ์หลาย ๆ เหตุการณ์ซึ่งคล้ายคลึงกับเรื่องเล่าเก่าแก่หรือวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงหลายเรื่องประกอบกัน อันเป็นเหตุให้สันนิษฐานได้ว่าชาดกเรื่องนี้ น่าจะเป็นเรื่องที่ถูกแต่งขึ้นมาในภายหลัง โดยผู้ประพันธ์นับว่าเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ ได้ยิน ได้ฟัง หรือได้อ่านเรื่องราวต่าง ๆ มากมาย จนสามารถหยิบยืมมโนภาคต่าง ๆ จากวรรณกรรมเหล่านั้นมาประสมประสานและดัดแปลงรายละเอียดจนเกิดเป็นนิทานอีกเรื่องหนึ่งที่สอดคล้องกับบริบทสังคมวัฒนธรรมและเจตนาของผู้ประพันธ์ขึ้นมา

1.2 เวทันทชาดก: ลักษณะต้นฉบับและร่องรอยความนิยม

เวทันทชาดกหรือเวทันทกลอนสวด คือ นิทานที่ประพันธ์ด้วยคำประพันธ์กาพย์ชนิดต่าง ๆ สลับกันไปตลอดทั้งเรื่อง มีคำประพันธ์พิลาป ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นการบอกท่วงทำนองในตอนที่เป็นบทเศร้าโศกคร่ำครวญแทรกเล็กน้อย เพื่อใช้สวดอ่านเป็นท่วงทำนองในที่ประชุมชนหรือสวดอ่านกันเองในครัวเรือนตามความนิยมของคนไทยในสมัยอดีต

ต้นฉบับเวทันทชาดกที่ใช้ในการศึกษานี้ ได้แก่ เจ้าเวทันทสมุด⁴ เลขที่ 170 และเวทันท เล่ม 2 เลขที่ 169 บันทึกประวัติไว้ว่าหม่อมเจ้าหญิงจรัส ประทาน พ.ศ. 2450 ต้นฉบับเป็นสมุดไทยขาว ตัวอักษรที่ใช้เขียนเป็นอักษรไทย อักษรวิธีแบบไทยโบราณ⁵ เขียนด้วยเส้นหมึก บันทึกหน้าละ 5 บรรทัด ต้นฉบับทั้งสองฉบับมีเนื้อเรื่องต่อเนื่องกันตั้งแต่ต้นจนจบเรื่องบริบูรณ์ ปัจจุบันต้นฉบับเก็บรักษาไว้ที่กลุ่ม

⁴ สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึง “เจ้าเวทันทสมุด 1” ซึ่งเป็นนิทานคำกาพย์เรื่องเวทันทเล่มแรก เนื่องจากเนื้อความที่ปรากฏในสมุดไทยมีตั้งแต่เริ่มต้นเรื่อง แต่ผู้เขียนหรือผู้คัดลอกอาจเขียนชื่อเรื่อง หน้าปกสมุดไทยตกหล่นไป.

⁵ ผู้วิจัยปริวรรตมาเป็นอักษรไทยและอักษรวิธีไทยปัจจุบัน โดยยึดตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เป็นหลัก และจัดเรียงวรรคตอนตามแบบแผนการประพันธ์แต่ละชนิด ทั้งนี้ หากมีคำหรือข้อความที่เป็นคำท้องถิ่น คำโบราณ คำภาษาปาก จะรักษาอักษรวิธีให้ใกล้เคียงแบบเดิมมากที่สุด.

หนังสือตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

นิทานเรื่องนี้เริ่มต้นด้วยบทไหว้ครู อธิวาทกษของกวีหรือผู้คัดลอก แล้วเข้าสู่เนื้อเรื่อง กล่าวถึงท้าวพรหมทัตและนางมณีกินรา มีโอรสชื่อเทวัน พระธิดาชื่อนางจันทร มีกลิ่นกายหอมเพราะอดีตชาติทำบุญด้วยพระพุทธรูปไม้จันทน์ พระราชามีกรรมอยากประพาสป่าทำให้ภูคนนพักษ์แปลงเป็นกวางทองลวงไปฆ่าแล้วแปลงเป็นพระราชพาไปกินคนในวัง ต่อมาเฝ้าบอกความจริงกับสองกุมารและพากันหนี เมื่อยักษ์รู้ก็ติดตามหาและกินศีรษะม้า ฝ่ายพระอินทร์ช่วยชุบชีวิตม้ามีศีรษะเป็นสิงหรา จากนั้นเทวันถูกน้องสาวและอภัยชายหนุ่มผู้ซ่อนในกลองลวงไปให้ลิง หมี และกุมภภัณฑ์ 4 ตนฆ่า แต่เทวันกลับได้ลิง หมี กุมภภัณฑ์เป็นบริวาร และได้ยกทัพรบชนะยักษ์ ต่อมาเทวันพบรักกับนางเกสรสวรรค์ ระหว่างให้นางรอที่นอกเมือง นางคุลาฉงนางมาทำร้ายโยนทิ้งน้ำ เทวันประกาศหาคนมาเล่านิยายทำให้ได้พบกับนางเกสรสวรรค์อีกครั้ง ทั้งคู่มิโอรสชื่อสมุทรรและหส์บดีครองเมืองสืบต่อมา ส่วนเทวันและนางเกสรสวรรค์ปลงอนิจจังจึงออกบวช เมื่อสิ้นอายุได้จุติไปเกิดบนสวรรค์

จากการศึกษาต้นฉบับเทวันคำกาพย์สำนวนอื่น ๆ ประกอบ สันนิษฐานได้ว่าคนไทยคงนิยมและรู้จักนิทานเรื่องนี้ในฐานะนิทานคำกาพย์หรือกลอนสวดมาไม่น้อยกว่า พ.ศ. 2429 เนื่องจากพบข้อความบันทึกบอกวันที่สร้างหนังสือไว้ที่ปกหน้าเทวันนางจันทรีนทอน เลขที่ 203 ว่า

“หน้าต้นหนังสือเทวันนางจันทรีนทอน เล่ม 1 นะท่าน
เอย อย่าตีเตียนเลย ข้าพเจ้าผู้สำเนาสนองกลอน
นามกรชื่อสมุบัญชีศรีสุวรรณที่ครไร ข้าพเจ้าผู้สำเนา
สนองกลอน เมื่อจะลงอักษร แต่ ณ วัน 6 ๗ 9 คำ จุล
ศักราช 1248 ปีจอ อัฐศก”

(National Library n.d.c: 1)

เมื่อตรวจสอบวันทางจันทรคติดังกล่าวเทียบกับวันทางสุริยคติแล้วพบว่าวันศุกร์ (6) ขึ้น 2 คำ เดือน 9 จุลศักราช 1248 ปีจอ อัฐศก ไม่ตรงกับวันใดตามปฏิทิน 220 ปี เทียบสุริยคติและจันทรคติ ของทองคำ ยิมกำภู (Yimkaphu 1965: 210) มีเพียงวันที่ใกล้เคียงอยู่ 2 วัน คือ

1) วันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 9 ปีกอ จุลศักราช 1248 ตรงกับวันอาทิตย์ (วัน 1) สิงหาคม พ.ศ. 2429 ซึ่งไม่ใช่วันศุกร์ (วัน 6)

2) วันศุกร์ (วัน 6) เดือน 9 ปีกอ จุลศักราช 1248 ตรงกับ ขึ้น 7 ค่ำ ไม่ใช่ขึ้น 2 ค่ำ ดังที่ระบุไว้ในต้นฉบับ

ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะกวีหรือผู้คัดลอกต้นฉบับบันทึกข้อความคลาดเคลื่อน แต่กระนั้นก็ตาม แม้ไม่สามารถระบุวันที่แน่นอนในการ “ลงอักษรสำเนาสนองกลอน” หรือคัดลอกนิทานสำนวนนี้ได้ แต่จากวันเดือนปีที่บันทึกดังกล่าวก็ทำให้สันนิษฐานได้ว่านิทานสำนวนนี้น่าจะประพันธ์ใน พ.ศ. 2429 ซึ่งเป็นสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อันเป็นยุคสมัยที่นิทานคำกาพย์หรือกลอนสวดยังคงได้รับความนิยมในวัฒนธรรมการสวดอ่านหนังสือเพื่อความบันเทิงของคนไทย

2. จากเทวธชาดกสู่เทวธชาดก:

การดัดแปลงปัญญาสชาดกเป็นนิทานคำกาพย์

เทวธชาดกเป็นนิทานที่สันนิษฐานว่าได้เค้าเรื่องมาจากเทวธชาดก โดยกวีได้ชี้แจงที่มาของเรื่องให้ผู้อ่านผู้ฟังได้ทราบว่า “นิทานผูกนี้ มีในกัมภีร์” ซึ่งตนได้ฟังสืบต่อกันมาแล้วจึงจดจำเท่าที่จำได้และนำมา “ดัดแต่งแปลงใส่” ดังความว่า

“...๑ เขียนที่จำได้ ที่หลงลืมไป จำไม่มั่นคง
ดัดแต่งแปลงใส่โดยใจจางง ท่านเล่ามันคง
อย่าสงสัยเลย...”

(National Library n.d.a: 3)

ด้วยเหตุนี้เทวธชาดกจึงมีรายละเอียดแตกต่างไปจากนิทานต้นเรื่องซึ่งเป็นชาดกอันเป็นเรื่องเล่าตามคติพุทธศาสนาหลายประการ สอดคล้องกับลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นเมื่อมีการ “เดินทาง” ของนิทาน (Na Thalang 2005: 126) จากการศึกษาการดัดแปลงเทวธชาดกเป็นเทวธชาดกพบว่า กวีมีการดัดแปลงนิทานด้วยวิธีการต่าง ๆ ได้แก่ การเปลี่ยนรายละเอียด การเพิ่มรายละเอียด การตัดรายละเอียด การสลับเหตุการณ์ และการผนวกเรื่อง ดังนี้

2.1 การเปลี่ยนรายละเอียด (changing detail) คือ การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดบางส่วนให้แตกต่างไปจากนิทานสำนวนเดิม ได้แก่ เปลี่ยนรายละเอียดตัวละครและเหตุการณ์

2.1.1 เปลี่ยนรายละเอียดตัวละคร กล่าวคือ กวีได้เปลี่ยนชื่อ ความเป็นมา และรูปลักษณะตัวละคร เช่น เปลี่ยนชื่อตัวละครจากท้าวกาลิกราชเป็นท้าวพรหมทัต ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะกาลิกราชเป็นชื่อที่มีหลายพยางค์ ออกเสียงและจดจำยาก อีกทั้ง “ท้าวพรหมทัต” น่าจะเป็นชื่อของตัวละครในนิทานพื้นบ้านหรือนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่ผู้อ่านผู้ฟังนิทานคำกพย์น่าจะคุ้นเคยมากกว่า

เปลี่ยนชื่อจากนางจันทน์เทวีเป็นนางจันทร์ ซึ่งเป็นชื่อที่สั้น ออกเสียงและจดจำง่าย และเปลี่ยนความเป็นมาจากเหตุที่นางมีกลิ่นกายหอมเพราะอดีตชาติเคยสร้างเจดีย์ไม้จันทน์บรรจุพระพุทธรูปทองคำซึ่งมีรายละเอียดการประกอบกรรมดีหลายประการ และเป็นเพราะนางเคยทำบุญด้วยพระพุทธรูปไม้จันทน์ ซึ่งเป็นการผนวกรายละเอียดการประกอบกรรมดีให้มีเพียงประการเดียวอย่างตรงไปตรงมา

เปลี่ยนรูปลักษณะตัวโกงจากนางยักษ์นี้เป็นนางकुลา เพราะकुลาหรือकुลาเป็นตัวละครในนิทานพื้นบ้านไทยที่ผู้อ่านผู้ฟังคุ้นชิน อีกทั้งยังมีภาพลักษณ์เป็นตัวละครหญิงชาวป่าที่มีรูปร่างต่ำเตี้ย ตัวดำ ผมหงอกยุ่ง หน้าตาอัปลักษณ์ กิริยามารยาทไม่ดี มักใหญ่ใฝ่สูง ไม่รู้จักบุญคุณคน ดังเช่นนางकुลาในเรื่องโสนน้อยเรือนงาม เป็นต้น ซึ่งทำให้กวีสามารถ “เล่น” หรือสร้างตัวละครให้มีสีสันและเพิ่มความตลกขบขันสนุกสนานได้

2.1.2 เปลี่ยนรายละเอียดเหตุการณ์ กล่าวคือ มีการเปลี่ยนรายละเอียดเหตุการณ์บางเหตุการณ์ เช่น เปลี่ยนเหตุการณ์ตอนพระราชอาปรารถนาประพาสป่า ทำให้ยักษ์แปลงเป็นเนื้อทองลงไปในเขตแดนที่ตนได้รับพรจากท้าวเวสสุวรรณให้กินมนุษย์ที่ไม่รู้จักธรรมได้ เป็นพระราชอา “มีกรรม” อันเป็นคติความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ทำให้ปรารถนาประพาสป่า เป็นเหตุให้ “ยักษ์โกรธที่สัตว์หนีหายไป” จึงแปลงเป็นกวางทองลงพระราชอาไปกิน ซึ่งเป็นตรรกะเหตุผลที่ง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน โดยมีได้กล่าวถึงเงื่อนไขเรื่อง “ท้าวเวสสุวรรณ” และ “การไม่รู้ธรรม” ซึ่งเป็นปมขัดแย้งในเทวนิชาดก ซึ่งสัมพันธ์กับประเพณีวรรณกรรมที่เป็นนิทานศาสนา นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนรายละเอียดเหตุการณ์ตอนต่อศีรษะม้าซึ่งใน *เทวนิชาดก* กล่าวว่า พระอินทร์ให้สองกุมารหาศีรษะม้าหรือสัตว์ใดก็ได้ที่ตายใหม่ ๆ คล้ายกับการต่อเศียรพระคเณศหรือพระพิฆเนศ แต่ *เทว*

คำภัพเปลี่ยนรายละเอียดเป็นพระอินทร์ให้สองกุมารไปหาศึระษะสัตว์อะไรก็ได้ที่ตาย “ตามแต่บุญญา” ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องบุญ - กรรมตามความคิดของคนไทย

เปลี่ยนรายละเอียดเหตุการณ์ตอนนางสุวรรณเกสรและเทวรินทร์ทดสอบปัญญากันด้วยปริศนาดอกบัว ซึ่งอาจเป็นเหตุการณ์ที่กวีรวมทั้งผู้อ่านผู้ฟังไม่คุ้นเคย เป็นนางเกสรสวรรค์อุบาย “เล่นอิกาทักไข” เพื่อให้มีโอกาสได้พบและนัดแนะให้เทวรินทร์ไปหาที่ปราสาท เปลี่ยนรายละเอียดตอนเทวรินทร์ตามหานางสุวรรณเกสรด้วยการประกาศหาคนมาแสดงธรรม เป็นการประกาศหาคนมาเล่านิยาย จึงได้พบนางเกสรสวรรค์ และเปลี่ยนรายละเอียดตอนจบเรื่องจากการที่ตัวละครได้จุดไฟเกิดบนพรหมโลกเป็นได้จุดไฟเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิต ซึ่งเป็นการเปลี่ยนรายละเอียดเหตุการณ์ให้สัมพันธ์กับคติความเชื่อรวมทั้งวิถีชีวิตของกวีและผู้อ่านผู้ฟังนิทาน

การเปลี่ยนรายละเอียดเป็นวิธีการดัดแปลงที่กวีนิยมมาก ทั้งนี้อาจเกิดจากกวีหลงลืมหรือจงใจ อีกทั้งอาจเป็นเพราะเมื่อกวีเปลี่ยนรายละเอียดเนื้อเรื่องแห่งหนึ่งก็ย่อมเป็นเหตุให้ต้องเปลี่ยนรายละเอียดเนื้อเรื่องส่วนอื่น ๆ ให้สัมพันธ์กันไปด้วย สอดคล้องกับความคิดของสตีล ทอมป์สัน ที่ว่า “การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดเพียงอันเดียวอาจทำให้ต้องเปลี่ยนอีกหลายจุดตามเพื่อให้เรื่องสอดคล้องกัน” (Na Thalang 2005: 124 - 125)

2.2. การเพิ่มรายละเอียด (expansion) คือ การขยายความจากสำนวนเดิมให้ยืดยาวมากขึ้น ได้แก่ การเพิ่มตัวละคร เหตุการณ์ ฉากและบรรยากาศ

2.2.1 เพิ่มตัวละคร เช่น เพิ่มตัวละครดาร์ร้อยมาลัยและเจ้าเงาะ ใน *เทวรินทร์ชาดก* เทวรินทร์อาศัยอยู่กับยายร้อยมาลัย ซึ่งเทวรินทร์ได้ร้อยมาลัยรำยมนต์ฝากยายถวายนางสุวรรณเกสร ส่วน *เทวรินทร์คำภัพ* กวีได้เพิ่มตัวละคร “ตา” ให้คู่กับยายร้อยมาลัย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกวีรวมทั้งผู้อ่านผู้ฟังนิทานไทยคุ้นเคยกับตัวละคร “ตา ยาย” ที่มีอยู่คู่กัน

นอกจากนี้การเพิ่มตัวละครยังเป็นการเปิดโอกาสให้กวีสร้างอารมณ์ขันขบขันให้เนื้อเรื่องเพิ่มขึ้นได้ด้วย เช่น ตอนที่ยายกลัวอาญาเพราะพระธิดาไม่เชื่อที่ยายปดว่าตาเป็นผู้ร้อยมาลัย จนยายต้องทูลความจริง และเมื่อยายออกจากวัง ตาเห็นว่ายายไปเข้าเฝ้านาน เข้าใจว่าพระธิดาประทานรางวัลให้มากมาย ตาจึงถ่มยายเรื่องรางวัล

แต่ยายตะคอกกลับว่า “กูไปได้ทุกซ์” และเมื่อตารู้ว่ายายทูลพระธิดาว่าเทวันเป็น
ผู้ร่อยมาลัย ก็โกรธ กลับได้รับความผิดและเดือดร้อน จึง “ฉวยฉุดยุตคร่า” (National
Library n.d.b: 19) พวกกลับเรือน สร้างความขบขันให้ผู้อ่านผู้ฟังได้

ส่วนตัวละครเจ้าเงาะที่เพิ่มขึ้นมานั้นเป็นสามีของนางคูลา แม้เจ้าเงาะ
มิได้มีบทบาทต่อการดำเนินเรื่อง แต่การที่นางคูลาแสดงกิริยาอาการ “ลูปคล่าชยำ
เป่า” และคร่ำครวญถึงเจ้าเงาะที่ “นอนตายหายแห่งนแอนเอน” ทั้งยังพรรณนาถึง
ลักษณะและพฤติกรรมแบบแฝงนัย (irony) คือ ความคิดที่เจตนาจะสื่อสารนั้น
แตกต่างหรือตรงกันข้ามกับความหมายตามตัวอักษรของคำที่ใช้ หรือการขัดกัน
ระหว่างความเป็นจริงกับสิ่งที่ปรากฏให้เห็น (Office of the Royal Society 2018:
275) ก็ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังจินตนาการถึงรูปลักษณะของเจ้าเงาะที่ต่ำเตี้ย จมูกแบน ผมสั้น
หยิก หัวล้านเถิก มีเขา ชักลาก กลิ่นกายเหม็น ซึ่งช่วยสร้างความตลกขบขันให้กับ
เนื้อเรื่องได้ ดังความว่า

“...๑ เสียตายุบรูปร่างสะคราญ ผมสั้นกันก้าน
กระบาลกระหม่อมพร้อมเพรียง
๑ เมียได้หาเทาเกาแแต่้ม ชักลากมอมแมม
วามแวมงามเหมือนหมา...
๑ เสียตายุกลิ่นอายดังดอกบอน เจ้าไกวให้เมียนอน
อ้วนนอนเข้านวดเมียไป
๑ เมียรักสุดสวาทขาดใจ ใคร่ตามตายไป
หาไหนจะเหมือนพ่อเขี้ยวโป่ง
๑ ไอ้พ่อจวบลูกตมูกโด่ง เมียจะเข้าโพรง
โก้งโค้งให้กบขบตาย...”

(National Library n.d.b: 45 - 47)

จะเห็นได้ว่าการเพิ่มตัวละคร “ตา” และ “เจ้าเงาะ” กวีน่าจะมิวัตถุประสงค์
เพื่อสร้างความสนุกสนาน ขวบขันให้เนื้อเรื่อง อีกทั้ง “ตา” อาจถูกเพิ่มมาจาก
ความคุ้นเคยในการอ่านฟังนิทานพื้นบ้านของไทยที่มักพบยายคู่กับตา ในขณะที่
เจ้าเงาะน่าจะเป็นตัวละครตลกที่มีลักษณะเด่นเป็นที่รู้จักกันดี กวีจึงเพิ่มตัวละครนี้

ขึ้นมาเพื่อสร้างสีสันให้เนื้อเรื่อง

2.2.2 เพิ่มเหตุการณ์ เช่น เพิ่มรายละเอียดเหตุการณ์ตอนตามหาสองกุมารและตอนตายช่วยเหลือตัวละครเอกหญิงใน *เทวัญชาดก* เมื่อนางวิมลและอำมาตย์ไม่พบสองกุมาร พระราชาแปลงจึงอาสาออกตามหา ดังความว่า

“...ขอเธออย่าเศร้าโศกไปเลย พวกอำมาตย์ตามไม่พบ
เราจะไปยังป่าเที่ยวค้นหาอย่างช้าเจ็ดวันก็จะพบสอง
ราชกุมารกุมารี เธอจงอยู่ดูแลรักษาพระนครไว้...”

(*Pannasa Jataka, National library version,*
episode 2 2006: 330)

ส่วน *เทวัญคำกภาพย์* กวีเพิ่มเหตุการณ์ว่าเหล่าเสนากลัวอาญา จึงไปเชิญแม่มดหมอมสีมาทำพิธีตามหาสองกุมาร แม่มดหมอมสีเหล่านั้นก็หลอกกินเครื่องเช่นสังเวียไป ดังความว่า

“...๑ อิมตอิท้าว	โรงสารมีฉาว	ปีกลองฆ้องวง
เชิญภูตเชิญผี	ไบศรีบรรจง	
เชิญตาขุนส่ง	ส่งเหล่ากินไป	
๑ อิท้าวมันปด	ทำตัวระทด	แกล้งปดแก้ไข
ว่าเจ้าข้างู	สู้อย่าร้อนใจ	
ภูจะบอกให้	พบสองจอมขวัญ	
๑ อิท้าวมันเทศ	ว่าเจ้าขุนเทศ	เข้ากุทุกวัน
ปากสั้นระรัว	ทำห้วงก้งัน	
ส่งเหล่าไม่ทัน	มันตีมรวดเดียว	
๑ ลางคนอิท้าว	ทำเรือทำท้าว	ว่าเจ้าเขาเขี้ยว
ทั้งเจ้าขุนจุย	ทำปากบุยเบี้ยว	
(ขาดหาย)	เขี้ยวไม่ทันเห็น	
๑ ทำเป็นพูดจา	ประสมไปมา	หน้าตายังเป็น
แล้วทำเป็นโกรธ	ทำโดดทำเด่น	
ใครไม่เคยเห็น	นับถือจนตาย	

๑ อีท้าวกลางคน แก้วผ้าเดินบน คนเชื่อมากมาย
ว่าเจ้าเข้าสิง เห็นจริงหญิงชาย
ฝูงคนทั้งหลาย กราบไหว้บนบาน
๑ เจ้าโปรดเถิดรา ขอให้เที่ยวหา พบสองกุมาร
อย่าให้มีโทษ โปรดข้าดีฉาน
ขอให้พบพาน บนบานเดิมไป
๑ อีท้าวทั้งปวง มันพูดล่อลวง กินเปิดกินไก่
ว่ากูช่วยหา สู้อย่าร้อนใจ
กูจะจับไว้ อย่าได้ร้อนรน...”

(National Library n.d.a: 53 - 55)

เหตุการณ์ที่เพิ่มขึ้นมานี้สร้างความตลกขบขันให้เนื้อเรื่อง อีกทั้งยังเป็น การยั่วล้อคนในสังคมที่มีความมกมายเรื่องไสยศาสตร์ด้วย

ส่วนตอนตายายช่วยเหลือตัวละครเอกหญิง ในเทววันธชาดกกล่าว ว่า ตายายอาบน้ำที่สะพานได้ยินเสียงร้องของนางสุวรรณเกสรจึงช่วยเหลือเลี้ยงดู ตั้ง ความว่า

“...มีสองคนผิวเมียอยู่ในบ้านนั้นหามีบุตรไม่ คั้นนั้นพากันจะไปอาบน้ำที่สะพาน ได้ยินเสียงพระนางเกสราร้อง ดั่งนั้นจึงร้องถามไปว่าใครร้องเรียก พระนางสุวรรณเกสราทวีจึงบอกว่า ฉันทเป็นมนุษย์ผู้หญิง ถูกอมนุษย์ โบายตีทิ้งน้ำลอยมา สองสามีภรรยาที่มีความกรุณา ช่วยกันอุ้มขึ้นจากน้ำ แล้วจึงให้อาบน้ำร้อนททายาให้หาย เมื่อยและเจ็บขัดแล้วถามว่า นี่แม่มาแต่ไหน พระนางสุวรรณเกสราร้องเล่าความตั้งแต่ต้นจนปลายให้สองตายายนั้นฟัง สองคนผิวเมียนั้นนีกสงสารจึงเลี้ยงเอาไว้...”

(Pannasa Jataka, National library version, episode 2 2006: 358)

ส่วน *เทวัญคำกาพย์* กวีเพิ่มเหตุการณ์ว่าตายายนึกว่าผีหลอก วิ่งหนี
ลนลาน ปากคอสั่น ผลักดันให้อีกฝ่ายอยู่หน้า แต่เมื่อทราบความจริงก็ช่วยเหลือ
บ่งเสี้ยนหนามออกจากกายนางเกสรสวรรค์ได้ถึง 3 หนาน รักษา เลี้ยงดูนางเป็น
ลูกบุญธรรม ชาวบ้านและหนุ่ม ๆ ต่างก็เอ็นดู หลงรัก ปรารถนาได้นางเป็นคู่และ
สะใภ้ ตายายก็คอยรับของกำนัล ดังความว่า

“...๑ ยายตาบอกเล่า นี้อูของเรา ได้เลี้ยงรักษา
เป็นลูกบุญธรรม เจ้าลอยน้ำมา
เป็นบุญของข้า เลี้ยงมาช้านาน
๑ หนุ่ม ๆ ทั้งหลาย เห็นอรโฉมฉาย รูปทรงนงคราญ
ชอบเนื้อพิงใจ เวียนไปในบ้าน
ยายตารำคาญ ขับหลานขึ้นเรือน
๑ เพื่อนบ้านทั้งหลาย เอ็นดูโฉมฉาย เข้าของมาเยือน
ถามไถ่พุดจา หาตาบนเรือน
ยายกินของเลื่อน ทุกวันอัตรา
๑ ลางคนอึบาย ว่ามีลูกชาย วุ่นวายนักหนา
มันวอนเข้าไป รับให้มาว่า
ขอหลานยายตา ตามแต่จะเอ็นดู...”

(National Library n.d.b: 66 - 75)

การขยายรายละเอียดเหตุการณ์ที่ตายายช่วยเหลือตัวละครเอกหญิงนี้
ทำให้เห็นความสามารถของกวีในการนำวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เอื้อเพื่อเกื้อกูล และ
มีปฏิสัมพันธ์ไปมาหาสู่กันมาเชื่อมโยงในเรื่องนิทาน ทั้งยังแทรกอารมณ์ขันจากการที่
ตายายหวงนางเกสรสวรรค์ แต่ก็ยินดีรับของกำนัลจากชายหนุ่มที่มาเกี่ยวนางอีกด้วย

2.2.3 เพิ่มรายละเอียดของฉากและบรรยากาศ เช่น ฉากสระบัว
ของกุ่มกัณฑ์ทั้ง 4 คน ใน *เทวัญชาดก* กล่าวถึงสระบัวซึ่งมีกุ่มกัณฑ์ 4 คนเฝ้าอยู่ โดย
มิได้พรรณนาบรรยากาศและสภาพของสระบัวมากนัก กล่าวเพียงว่าในสระนั้นมี
“เบญจประทุมดอกโตเท่าจักรรถ” “กระจับเท่าศีระกระบือ” ดังความว่า

“...ในหิมวันตประเทศมีสระน้ำอยู่แห่งหนึ่ง เป็นน้ำ
สำหรับบริโภคใช้สอยของท้าวเวสสุวรรณ สระน้ำนั้น
สระพังไปด้วยเบญจประทุมดอกโตเท่าจักรรถ และมี
กระจัดประมาณเท่าศีรษะกระบือ...”

(Pannasa Jataka, National library version,
episode 2 2006: 336)

ส่วน เทวัญคำกาวพย์ กวีขยายความพรรณนาถึงลักษณะของสระบัว
อย่างละเอียด เต็มไปด้วยบัวนานาพันธุ์ ทั้งบัวหลวง บัวขาว สัตตบุษย์ บัวแดง บัวผัน
บัวเฟื่อน บัวขม สัตตบรรณ จงกลณี อีกทั้งยังมีสรรพสัตว์ จระเข้ เหารา แมลง ผึ้งนก
และเหล่าปลาเวียนว่ายในสระนั้นอย่างงดงามตามขนบวรรณคดี ดังความว่า

“...๑ เจ้าชมสระศรี กับพี่พาศี

เปรมปรีดิ์ด้วยกัน

ชมดอกบัวขาว เหล่าเครื่องเรียงริน

ที่แดงแสงฉนั้น มีพรรณเหลือองเขียว

๑ แผลงภู่วุ่น เอาชาติเกสร

เร่ร้อนกลมเกลียว

ฝูงนกฝูงหงส์ บินลงท่องเที่ยว

พลัดคู่อยู่เปลี่ยว ตัวเดียวเที่ยวหา

๑ เป็ดน้ำคืบแค กระหุ้งลอยแพ

อัดแอลอยมา

นกระสานกาน้ำ ดำมุดดุดปลา

คอนหอยคองง้า ฉวยคว่ำทันที

๑ ยางเจ้ายางเสวย นกระตรุมทำเฉย

เคยจิกแต่ผี

นกนั้นทำรัง ริมฝั่งสระศรี

เสียงอ้ออึงมี อยู่ทีพฤกษา

๑ พระชมชมใจ สารพันดอกไม้

ในสรวนนั้นหนา
ชำระองค์กลาง ทั้งชมฝูงปลา
ว่ายวูพุม่า มัจฉาหลายพรรณ
๑ ปลาเงินปลาทอง เห็นงามเรื่องรอง
ลอยล่องตามกัน
ตะเพียนตะพาด สลาดผาดผัน
สลิดติดพัน นวลจันทร์นื่องาม
๑ ปลาเพลี่ยปลากา ปลาทรายว่ายมา
ปลาซาเข็ดขาม
แขวงฉวาด ไล่ฟาดหุบตาม
แมงภู่วัววม ไล่ตามกินไป...”

(National Library n.d.a: 101 - 107)

จะเห็นได้ว่าฉากสระบัวในทวนคำกาพย์มีการพรรณนาอย่างละเอียด ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังจินตนาการเห็นภาพบรรยากาศสระบัวซึ่งเต็มไปด้วยสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ และจินตนาการที่สวยงาม มีการเชื่อมโยงเล่นคำ เล่นเสียงคำ เสียงพยัญชนะและสระ ซึ่งเป็นการแสดงความสามารถของกวีมากกว่าที่จะพรรณนาสระบัวตามความเป็นจริงตามธรรมชาติ

การเพิ่มรายละเอียดนับเป็นวิธีการดัดแปลงวรรณกรรมอย่างหนึ่งที่กวีนิยมใช้ในการประพันธ์ เพราะนอกจากจะเป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเรื่อง จึงต้องมีการเพิ่มความบางอย่างมาเพื่อให้สอดคล้องกับรายละเอียดของเรื่องที่เปลี่ยนแปลงไป (Maswana 2010: 87) ยังเป็นช่องทางให้กวีได้แสดงความสามารถทั้งด้านวรรณศิลป์ และน่าจะสัมพันธ์กับท่วงทำนองสวดอ่านซึ่งทำให้เกิดรสเสาวรจนี เสริมสร้างจินตนาการเห็นภาพอย่างชัดเจนและมีชีวิตชีวา อันจะทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลินมากยิ่งขึ้น

2.3 การตัดรายละเอียด (omission) คือ การละ ทอน ลดรายละเอียดบางส่วนจากตัวบทเดิมหรือตัวบทต้นเรื่อง ได้แก่ การตัดเหตุการณ์และตัดหลักธรรมคำสอน

2.3.1 ตัดเหตุการณ์ เช่น ใน *เทวณิชาดก* เมื่อพระอินทร์ต่อศีระและชุบชีวิตมาแล้ว พระอินทร์ได้ให้เทวณิชาดกพรสิ่งที่ปรารถนา แล้วจึงเสด็จกลับสวรรค์ ดังความว่า

“...ข้าแต่ท้าวสักกเทวราชทรงอำนาจยิ่งใหญ่มากว่าสรรพภูตสัตว์ ถ้าพระองค์จะทรงประทานพรให้แก่ข้าพเจ้าไซ้ ข้าพเจ้าขอยินดีรับพรเหล่านี้ไว้คือ ขออย่าให้พวกอมิตรทำอันตรายแก่ข้าพเจ้าได้ 1 ขอให้ข้าพเจ้ามีกำลังยิ่งปราศจากโรค และขออย่าให้ข้าพเจ้าตายในระหว่างยังไม่สิ้นอายุขัย 1 ขอให้ข้าพเจ้ามีชัยชนะนันทยักษและดำรงราชสมบัติของพระราชบิดา 1 สัตว์เหล่าใดตายแล้วครู่หนึ่ง ขอสัตว์ตายเหล่านั้นจงได้ชีวิตคืนมาด้วยน้ำที่ข้าพเจ้ารดให้ในทันใดนั้น 1 ท้าวสักกเทวราชจึงประสาทพร 5 ประการให้พระเทวณิชาดก...”

(Pannasa Jataka, National library version, episode 2 2006: 332)

จะเห็นได้ว่าพร 5 ประการ ที่เทวณิชาดกได้ขอนี้เป็นเสมือนการเล่าเรื่องเหตุการณ์ภายในให้ผู้อ่านผู้ฟังได้ทราบว่าจะเกิดเหตุการณ์อะไรต่อไป เหตุการณ์นี้กวีผู้ประพันธ์เทวณิชาดกอาจหลงลืมหรืออาจตั้งใจจะตัดออกไปเพื่อให้ดำเนินเรื่องต่อไปได้อย่างรวดเร็ว

2.3.2 ตัดหลักธรรมคำสอน ได้แก่ ตัดหลักธรรมเรื่องสุจริต 3 ทุจริต 3 และทศมิตรธรรม 10 ใน *เทวณิชาดก* เมื่อเทวณิชาดกชุบชีวิตกุมภภัณฑ์ทั้ง 4 ตนแล้ว กุมภภัณฑ์ได้ขอให้เทวณิชาดกเทศนาธรรม เทวณิชาดกจึงเทศนาธรรมเรื่องศีล 5 ทุจริต 3 และสุจริต 3 ดังตัวอย่างว่า

“...ท่านทั้งหลายจงงดเว้นการฆ่าสัตว์ 1 จงงดเว้นการลักขโมยที่เขาไม่ยอมให้ 1 จงงดเว้นการประพฤติผิดในกาม 1 จงงดเว้นจากกาวจาเท็จ 1 จงงดเว้นจากเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทคือดื่มน้ำทำผู้ดื่มแล้วให้เมา

กล่าวคือสุราและเมรัย 1 พระโพธิสัตว์เจ้าทรงให้ศีล 5 แล้ว เมื่อจะทรงแสดงธรรมและธรรมต่อไป จึงตรัสว่า...ทุจจริต 3 อย่างนั้น คือกายทุจจริต 1 วจิตุจจริต 1 มโนทุจจริต 1 กายทุจจริตนั้นคือประพฤตชั่วทางกายมีอาการเป็น 3 อย่าง คือฆ่าสัตว์มีชีวิต 1 ลักทรัพย์พัดของเขา 1 ประพฤติผิดในกาม 1 เหล่านี้สำเร็จด้วยกายจึงชื่อว่า กายทุจจริต วจิตุจจริตนั้นคือความประพฤติชั่วทางวาจามีอาการเป็น 4 อย่าง คือกล่าวคำเท็จไม่จริง 1 กล่าวคำหยาบ 1 กล่าวคำส่อเสียด 1 กล่าวคำเพื่อเจ้าโอปยศซึ่งประโยชน์ 1 เหล่านี้สำเร็จด้วยวาจาจึงชื่อว่าวจิตุจจริต มโนทุจจริตนั้นคือประพฤตชั่วทางใจมีอาการเป็น 3 อย่าง คือเจตสิกธรรมชาติอันเกิดแต่โลภวิการ เป็นเหตุให้ทำทุจจริต มีปาณาติบาตเป็นต้น เรียกว่าอกิขมา 1 ความปองร้ายผูกอาฆาตจองเวรอันเกิดแต่โทสวิการ เรียกว่าพยาบาท 1 ความเห็นผิดคลองธรรมอันเกิดแต่โมหวิการ เรียกว่ามิจฉาทิฏฐิ 1 เหล่านี้สำเร็จมาทางใจ จึงชื่อว่ามโนทุจจริต ความประพฤติชั่วเป็นไปในไตรทวารนี้ เรียกว่าธรรม...สุจจริต 3 อย่างนั้นคือ กายสุจจริต 1 วจิตุจจริต 1 มโนสุจจริต 1 ความที่ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม 3 อย่างนี้สำเร็จมาแต่ความประพฤติได้ด้วยกายจึงชื่อว่ากายสุจจริต ความที่ไม่พูดเท็จไม่พูดหยาบไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพื่อเจ้า 4 อย่างนี้สำเร็จมาแต่ความประพฤติดีทางวาจาจึงชื่อว่าวจิสุจจริต ความที่ไม่เพ่งเล็งน้อมเอาพัดของเขา ความที่ไม่ผูกอาฆาตปองร้ายเขา ความที่เห็นตรงต่อธรรมความชอบ 3 อย่างนี้สำเร็จมาแต่ความประพฤติดีทางใจ จึงชื่อว่ามโนสุจจริต ความประพฤติดีด้วยกายวาจาใจ 3 อย่างนี้

เรียกว่า ธรรมความชอบ...”

(Pannasa Jataka, National library version,
episode 2 2006: 337 - 339)

นอกจากนี้ตอนเทวัญประกาศหาผู้มาแสดงธรรมเพื่อรับรางวัล นาง
สุวรรณเกสราก็ได้มาแสดงทศมิตรธรรม 10 ดังความว่า

“...ข้าแต่พระองค์จอมขัตติย บุคคลผู้ใดในโลกนี้มา
ประพฤติธรรมความชอบในมารดาบิดาทั้งหลาย 1 ใน
บุตรภรรยาทั้งหลาย 1 ในหมู่ญาติและมิตรผู้มีไมตรีจิต
1 ในพลพาหนะทั้งหลาย 1 ในชนชาวบ้านและนิคม 1
ในชนชาวรัฐประเทศและชนบท 1 ในสมณะพราหมณ์
ทั้งหลาย 1 ในหมู่เนื้อและนกทั้งหลาย 1 ในเทพดา
ผู้รักษาพระนคร 1 ในหมู่สรรพสัตว์ทั้งหลาย 1 บุคคลผู้
นั้นครั้งประพฤติธรรมความชอบ 10 อย่างดังนี้ไว้ได้
แล้ว ย่อมจะเข้าไปถึงซึ่งสุคติโลกสวรรค์ เพราะเหตุนั้น
พระมหाराช พระองค์จงบำเพ็ญทศมิตรธรรม 10 อย่าง
นี้ไว้ให้ได้ เทพดาทั้งหลายทั้งอินทพรหม ได้ถึงแล้วซึ่ง
ทิพย์สมบัติก็ได้ด้วยกุศลวัตรที่ประพฤติธรรมความชอบ
ไว้อย่างนี้...”

(Pannasa Jataka, National library version,
episode 2 2006: 364)

ส่วน เทวัญคำกาพย์ กวีตัดหลักธรรมเรื่องทุจจริต 3 คือ ความประพฤติ
ชั่ว ความประพฤติไม่ดีมี 3 คือ กายทุจจริต วจิตุจจริต มโนทุจจริต และตัดหลักธรรมเรื่อง
สุจจริต 3 คือ ประพฤติดี ประพฤติชอบ ประพฤติถูกต้องตามคลองธรรม มี 3 คือ
กายสุจจริต วจิตุจจริต มโนสุจจริต และตัดหลักธรรมเรื่องทศมิตรธรรม 10 ซึ่งเป็นการ
สอนบุคคลให้ปฏิบัติตนที่ดีต่อบุคคลรวมทั้งสิ่งมีชีวิต 10 ประเภท ได้แก่ บิดามารดา
บุตรภรรยา ญาติ มิตรผู้มีไมตรีจิต พลพาหนะ ชนชาวบ้านและนิคม ชนชาวรัฐ

ประเทศและชนบท สมณพราหมณ์ หมู่นี้อ่อนก เทพดาผู้รักษาพระนคร และสรรพสัตว์ทั้งหลาย คล้ายกับหลักทศ 6 ซึ่งน่าจะเป็นหลักธรรมที่ยึดถือปฏิบัติกันของชาวบ้านในอดีตออกไป โดยกวีได้ให้ความสำคัญพรรณนาถึงศีล 5 อย่างละเอียดเท่านั้น ดังตัวอย่างคำประพันธ์ว่า

“...๑ ดูก่อนขุนมาร	อทินนาทาน
ลักทรัพย์เขามา	
เจ้าของเขามี	อย่ายินดีรา
สารพัดโกศ	อย่าเบียดเบียนเอา
๑ กาเมสุมิฉฉา	ดูก่อนยักขา
ภรรยาของเขา	
อย่าได้ประสม	จิตลงปลงเอา
ชื่อว่าเมียเขา	อย่าร่วมเสน่หา
๑ ถ้าว้าขอบใจ	บอกเล่าผู้ใหญ่
ให้ไปพูดจา	
ลู่ออเป็นที่	ประเวณีมา
ร่วมรักเสน่หา	ตามระบอบชอบธรรม
๑ ถ้าทำโดยได้	ลูกเมียของใคร
เขาไปติดพัน	
เป็นมิตรลั่นทว	ไม่ละแกกัน
จิตคิดทวนหัน	กระสันราคา
๑ ช่องเสพงามกล	ครั้นตายวายชนม์
ขึ้นบนพฤษภา	
ต้นจิวหนามกรด	ปรากฏเกิดมา
ยอดเขากายา	แรงกาจิกพลาง...
๑ ยังศีลมุสา	ให้กล่าวลัจจา
อย่าว่าไหลหลง	
ไม่จริงอย่าว่า	เจรจาไม่ตรง
ถ้อยย้าคำคง	อย่าได้หลงไป

๑ แต่ลัทธิเท่านี้ ครั้นสิ้นชีวิ
จะมีสุขใหญ่
จะได้วิมาน บริวารอสงไขย
เพราะถือลัทธิไว้ จะได้เซยชม...
๑ ใครเสพสุรา ปัญจศีลห้า
ไม่เห็นเป็นผล
ด้วยตัวมัวเมา เสพเข้าใจตน
ถึงใจกุศล ย่อมเสื่อมสูญหาย
๑ คิดแต่จะล้าง ไม่ก่อสร้าง
หาทางสบาย
มักให้โทษ โมโหฉิบหาย
ไม่คิดความตาย เหนื่อยหน่ายกุศล
๑ สุราเมรัย ตัดเสียให้ได้
ย่อมให้อัจจน
ครั้นตัวอวดวาย ตายจากเมืองคน
จะให้ไปทน ทุกขเวทนา
๑ เกิดในนรก น้ำแสบถึงอก
เพราะตกจตุรา
นายนิริยบาล กล้าหาญเข้ามา
ลากเอาชีวหา เวทนาเหลือทน
๑ เอาน้ำแสบตروق ถูกคอดลอก
พุดอกเสนชน
ตายแล้วเป็นเล่า กรรมเข้าใจดล
นอนครางรื้อนรน ทนทุกข์ช้านาน...”

(National Library n.d.a: 115 - 121)

การที่กวีให้ความสำคัญกับศีล 5 อาจเป็นเพราะศีล 5 เป็นศีลระดับต้น หรือนิจศีล อันเป็นศีลของคนทั่วไปซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับคติความเชื่อและการยึดถือ

ปฏิบัติของผู้อ่านผู้ฟังนิทานคำกาพย์มากกว่า ในขณะที่หลักธรรมเรื่องทุจจริต 3 สุจริต 3 และทศมิตรธรรม 10 นั้นก็อาจเห็นว่าจะทำให้นิทานคำกาพย์มีหลักธรรมคำสอนมากเกินไปซึ่งขัดกับบทบาทหน้าที่ของนิทานที่เน้นให้ความเพลิดเพลินใจมากกว่าการสอนหลักธรรมศาสนา กวีจึงได้ตัดออกไป

2.4 การสลับเหตุการณ์ (transposition) คือ การนำอนุภาคซึ่งมีอยู่ในเหตุการณ์ตอนหนึ่งไปไว้กับอีกตอนหนึ่ง หรืออาจเล่าสลับตอนกัน ได้แก่ ตอนตัวละครเอกหญิงถูกทำร้าย

ตารางที่ 1 ตารางเหตุการณ์ตายายช่วยเหลือนางสุวรรณเกสร

เทวัญชาดก	เทวัญคำกาพย์
(ก) นางสุวรรณเกสรถูกนางยักษ์นิทานทำร้าย	(ก) นางเกสรสวรรค์ถูกนางคูลาทำร้าย
(ข) ตายายช่วยเหลือนางสุวรรณเกสร	(ข) เมืองโกไสยหาเกสรสวรรค์ไม่พบ ได้รู้ความจริงจากอักษรบันทึกที่กระดาน
(ค) เทวัญรับนางสุวรรณเกสรแลกเปลี่ยน	ชนวน
(ง) เมืองโกไสยรัฐหาสุวรรณเกสรไม่พบ ได้รู้ความจริงจากจดหมาย	(ค) เทวัญรับนางเกสรสวรรค์ปลอมเข้าวัง
(จ) เทวดาเข้าฝันเทวัญเพื่อบอกเหตุ	(ง) ตายายช่วยเหลือนางเกสรสวรรค์
	(จ) เทวดาตลใจให้เทวัญฝันบอกเหตุ

จะเห็นได้ว่าเทวัญชาดก กล่าวถึงเหตุการณ์ตายายช่วยเหลือนางสุวรรณเกสร ก่อนกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เมืองโกไสยรัฐหาพระธิดาสุวรรณเกสรไม่พบ ส่วนเทวัญคำกาพย์สลับเหตุการณ์กล่าวถึงเมืองโกไสยหาพระธิดาไม่พบก่อน โดยเล่าต่อจากเหตุการณ์ที่นางเกสรสวรรค์ถูกนางคูลาทำร้าย ซึ่งอาจเป็นเพราะเหตุการณ์ช่วงนี้เป็นเรื่องราวของนางเกสรสวรรค์ กวีจึงเล่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับนางสืบเนื่องกันไป ก่อนที่จะกล่าวถึงเหตุการณ์ตายายช่วยเหลือ เหตุที่กวีสลับที่เหตุการณ์อาจเป็นไปเพราะการเล่านิทานเป็นเรื่องของการถ่ายทอดความทรงจำ ผู้เล่าจึงอาจเกิดความสับสนในเรื่อง

ลำดับเหตุการณ์ หรือบางครั้งอาจเกิดจากความตั้งใจของผู้เล่าก็ได้หากพิจารณาว่า เหตุการณ์ใดควรเกิดก่อนเกิดหลังเพื่อความเหมาะสมต่อเนื้อเรื่องนั้น ๆ

2.5 การผนวกเรื่อง (adding another story) คือ การนำเหตุการณ์ในนิทานเรื่องอื่นเข้ามาปน เช่น ผนวกอนุภาคตัวละครเจ้าเงาะให้เป็นสามีนางकुลา เจ้าเงาะและนางकुลาหรือนางकुลาเป็นตัวละครที่เป็นที่รู้จักกันดีในนิทานของไทย ใน *เทวัญคำกาพย์* กล่าวถึงเจ้าเงาะว่าเป็นสามีของนางकुลา คล้ายคลึงกับการพรรณนาถึงลักษณะเจ้าเงาะใน *บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง* ที่กล่าวว่ารูปเงาะนี้น่าซึ้ง หูตาดูเหมือนตื่นทะเล รุปร่างอัปรีชีย์ เหมือนผี ตัวดำเหมือนकुลา ดังความว่า

“...บ้างว่าน่าซึ้งเป็นหนักหนา
แลดูหูตาตื่นทะเล
รุปร่างอัปรีชีย์ทั้ง
เหมือนหนึ่งภูตผีที่กลางนา
लगคนบ่นว่าถ้าเช่นนี้
ฟ้าผีเกิดไม่นึกปรารถนา
น่ากลัวตัวดำเหมือนकुลา
ต่างดีเงาะป่าว่าอุ่นไป”

(Vajirayana 2020)

ตัวละครเจ้าเงาะซึ่งเป็นสามีนางकुลาที่ปรากฏใน *เทวัญคำกาพย์* จึงอาจเกิดจากการที่กวีผนวกตัวละครเจ้าเงาะมาจากการได้ยินได้ฟังเรื่องของเจ้าเงาะจากวรรณกรรมอื่นมาก่อน หรืออาจเกิดเพราะความสับสน หรือเพราะผู้เล่าได้ฟังนิทานมากจึงอาจเชื่อมโยงเรื่องต่าง ๆ มาไว้ด้วยกันโดยไม่รู้ตัว

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า *เทวัญคำกาพย์* มีความแตกต่างจาก *เทวัญชาดก* หลายประการ ความแตกต่างที่เกิดขึ้นนี้อาจเนื่องมาจากธรรมชาติของการจดจำของมนุษย์ที่อาจเปลี่ยนแปลงได้เมื่อกาลเวลาผ่านไป นอกจากนี้ยังอาจเกิดจากเจตนาหรือวัตถุประสงค์ รวมทั้งบริบทสังคมวัฒนธรรมในการเล่านิทานที่เปลี่ยนแปลงไป จึงเป็นเหตุให้กวีต้องสร้างนิทานให้มีชีวิตอยู่ในบริบทใหม่ อันแสดงให้เห็นถึงความสามารถรอบรู้ของกวีไทยในการดัดแปลงวรรณกรรม

บทสรุป

เทวัญชาตก เป็นนิทานเรื่องหนึ่งในปัญญาสชาตกหรือชาตกนอกนิบาตสันนิษฐานว่าเป็นชาตกที่ถูกแต่งเพิ่มเติมในสมัยหลัง เพราะมีโครงเรื่องซับซ้อนและไม่มุ่งให้ความสำคัญในการบำเพ็ญบารมีหรือคุณสมบัติที่ประเสริฐของพระโพธิสัตว์

เนื้อเรื่องเทวัญชาตกมีการประสมประสานเหตุการณ์หลายตอนซึ่งคล้ายกับเหตุการณ์ในเรื่องเล่าหรือวรรณกรรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีที่เคยมีมาก่อน จึงอาจสันนิษฐานที่มาของเรื่องได้ว่าน่าจะได้เค้าโครงเรื่องบางตอนมาจากวรรณคดีพระพุทธศาสนาภาษาบาลี วรรณคดีภาษาสันสกฤต และชาตกในปัญญาสชาตกด้วยกัน

ในอดีตปัญญาสชาตกเรื่องนี้ น่าจะได้รับความนิยมอยู่มาก เพราะนอกจากจะมีปรากฏอยู่ในปัญญาสชาตกของประเทศไทยแล้ว ยังมีปรากฏในปัญญาสชาตกเขมร นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลต่อนิทานร้อยกรองไทยอีกหลายสำนวน ทั้งกลอนสวดหรือนิทานคำกาพย์ กลอนบทละคร กลอนอ่านตามความนิยมของสังคมในแต่ละยุคสมัย และจากร่องรอยหลักฐานเอกสารต้นฉบับตัวเขียนต่าง ๆ สันนิษฐานได้ว่าคนไทยคงนิยมและรู้จักนิทานเรื่องนี้ในฐานะนิทานคำกาพย์หรือกลอนสวดมาไม่น้อยกว่า พ.ศ. 2429 เนื่องจากช่วงเวลานั้นคนไทยนิยมสวด อ่านหนังสือในที่ประชุมชนหรือในครัวเรือนเพื่อความบันเทิง

กวีน่าจะได้รับอิทธิพลในการประพันธ์เนื้อเรื่องเทวัญชาตกมาจากเทวัญชาตก แต่เนื่องจากธรรมชาติของการจดจำของมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลงได้เมื่อกาลเวลาผ่านไป กวีอาจหลงลืม หรือเห็นว่าเป็นเรื่องไม่คุ้นเคย รวมทั้งเจตนาหรือวัตถุประสงค์ และบริบทสังคมวัฒนธรรมในการเล่านิทานที่แตกต่างกัน จึงอาจเป็นปัจจัยให้กวีดัดแปลงเนื้อเรื่องให้แตกต่างไปจากนิทานต้นเรื่องซึ่งเป็นชาตกหรือเรื่องเล่าตามคติพุทธศาสนาเพื่อให้นิทานของตนมีชีวิตอยู่ในบริบทสังคมวัฒนธรรมใหม่

การศึกษาการดัดแปลงเนื้อเรื่องเทวัญชาตกเป็นเทวัญชาตกพบว่ามีภูมิรู้ด้านการดัดแปลงวรรณกรรมโดยการใช้วิธีการต่าง ๆ ได้แก่ การเปลี่ยนรายละเอียด การเพิ่มรายละเอียด การตัดรายละเอียด การสลับเหตุการณ์ และการผนวกเรื่อง มาประสมประสานเพื่อดัดแปลงให้นิทานสอดคล้องและเหมาะสมกับกลุ่มผู้อ่านผู้ฟังได้แก่

1. ดัดแปลงให้จดจำง่าย กล่าวคือ กวีมักเปลี่ยนรายละเอียดของตัวละครและเหตุการณ์ให้มีขนาดสั้น ออกเสียงง่าย เป็นชื่อหรือลักษณะเหตุการณ์ที่กวีรวมทั้งผู้อ่านผู้ฟังคุ้นเคย ใกล้เคียง หรือดัดแปลงให้เป็นตรรกะเหตุผลที่เข้าใจง่าย ไม่ซับซ้อน สอดคล้องกับความคิดของ Thitathan (1980: 38 - 39) ที่ว่าการเปลี่ยนรายละเอียดส่วนใหญ่อาจเป็นการเปลี่ยนเพื่อสร้างความคุ้นเคย เพราะบางครั้งการรับเรื่องจากสังคมที่ต่างวัฒนธรรมกันอาจมีเรื่องบางตอนที่ผู้รับไม่สามารถเข้าใจอย่างทะลุปรุโปร่ง ผู้เล่าจึงต้องพยายามให้เหตุผลสำหรับเหตุการณ์ตอนนั้นเพื่อให้ตัวเองและผู้ฟังเข้าใจได้ชัดเจน

2. ดัดแปลงให้สอดคล้องกับคติความเชื่อและวิถีชีวิต กล่าวคือ กวีมักดัดแปลงเหตุการณ์ให้สอดคล้องกับคติความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะการให้เหตุผลเรื่องบุญ - กรรม หรือมโนทัศน์เรื่องการตายแล้วได้ไปเกิดบนสวรรค์ และการเชื่อมโยงเหตุการณ์ในนิทานกับกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเล่นนิทาน การละเล่นพื้นบ้าน ฯลฯ ที่สามารถพบเห็นได้ในการดำเนินชีวิต

3. ดัดแปลงให้มีความซับซ้อน กล่าวคือ กวีมักดัดแปลงรายละเอียดโดยการตัดเนื้อเรื่องบางตอนที่เคร่งขรึม เช่น ตัดหลักธรรมคำสอน มีการเพิ่มตัวละครบางตัวหรือขยายเหตุการณ์บางเหตุการณ์เพื่อสร้างสีสัน ยั่วล้อ และความตลกขบขัน สนุกสนานแก่ผู้อ่านผู้ฟัง ทำให้นิทานคำกาพย์เหมาะแก่การสวด อ่าน เพื่อความเพลิดเพลิน

4. ดัดแปลงเพื่อแสดงความรอบรู้ของกวี กล่าวคือ การดัดแปลงเนื้อเรื่องนอกจากจะเป็นไปเพราะธรรมชาติของการเดินทางของนิทานแล้ว อาจเกิดจากความตั้งใจของกวีที่ต้องการสร้างผลงานชิ้นใหม่แทนที่งานศิลปะที่มีมาแต่เดิม อีกทั้งอาจต้องการประชันฝีมือในมิติของสุนทรียศาสตร์ (Chutintaranond 2012: 39) กวีจึงแสดงความสามารถทั้งในด้านภาษา การเลือกสรรถ้อยคำร้อยเรียงสื่อความหมายและเพื่อให้เกิดความไพเราะทางวรรณศิลป์ รวมทั้งยังแสดงความรอบรู้ด้านวรรณกรรมด้วยการดัดแปลงเหตุการณ์จากการหยิบยืมอนุภาคตลอดทั้งเหตุการณ์บางตอนจากวรรณกรรมหรือเรื่องเล่าเก่าแก่ที่เคยมีมาก่อน

การศึกษาความเป็นมาและการดัดแปลงวันธชาตกเป็นวันคำกาพย์ จึงทำให้ประจักษ์ถึงภูมิรู้และความสามารถของกวีไทยในการสร้างและดัดแปลงนิทานจาก

142 | วารสารไทยคดีศึกษา ปีที่ 20 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2566)

เรื่องเล่าหรือวรรณกรรมที่เคยมีมาก่อน ให้สอดคล้องกับบริบทสังคมของกวีและผู้อ่าน ผู้ฟังในยุควัฒนธรรมการสวดอ่านหนังสือ นับเป็นนิทานของไทยอีกเรื่องหนึ่งที่มีคุณค่า ควรอนุรักษ์ ศึกษา เผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักกว้างขวางในวงวรรณกรรมไทยต่อไป

References

- 50th Anniversary Celebration of His Majesty's Accession to the Throne. (1997). *นิบาตชาดก เล่ม 1* [Nibat Jataka Volume 1]. Bangkok: Office of Literature and History.
- Chutintaranond, T. (2012). *สัมพันธบทของบทละครเวทีเรื่องสวาทรีและการสร้างสรรค์ใหม่เพื่อสื่อสารอุดมคติแห่งรัก* [Intertextuality of Savitri Plays and A New Creation to Communicate The Ideal of Love]. (Master's Thesis, Chulalongkorn University).
- Lausunthorn, N. (2015). *ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2)* [Pannasa Jataka: its genesis and significance to Thai poetical Works] (2nd ed.). Bangkok: Laykham.
- Maswana, S. (2010). การเปลี่ยนแปลงของนิทานสู่การ์ตูนนิทานไทย [The Evolution of Folktales to Thai Comics]. *Chophayom Journal*, 21(1), 82 - 94.
- Na Bangchang, S. (1986). *วิวัฒนาการงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีในประเทศไทย: ประเภทวิเคราะห์ธรรมในพระสุตตันตปิฎก* [Evolution of Pali composition in Thailand: analysis of dharma in Suttanta Pitaka]. Bangkok: Program in Oriental Languages, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Na Thalang, S. (2005). *ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน - นิทานพื้นบ้าน* [Folkloristic theory: Analysis methodology for legend - folktale]. Bangkok: Academic Publishing Project, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- National Library. (n.d.a). *เจ้าเทววันสมุด 1* [Chao Thewan Samud 1]. number 170, Samud thai khao, Thai alphabet, ancient Thai language, Sen Muek, 153 pages.

- National Library. (n.d.b). *เทววัน เล่ม 2*. [Thewan Volume 2]. number 169, Samud thai khao, Thai alphabet, ancient Thai language, Sen Muek, 132 pages.
- National Library. (n.d.c). *เทววันนางจันชिरินทอง* [Thewan Nang Chankhirinthorn]. number 203, Samud thai khao, Thai alphabet, ancient Thai language, Sen Muek, 242 pages.
- Office of the Royal Society. (2018). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม ฉบับราชบัณฑิตยสภา* (พิมพ์ครั้งที่ 2) [Literary dictionary by The Royal Society] (2nd ed.). Bangkok: Office of the Royal Society.
- Pannasa Jataka, National library version, episode 1*. (1956). Phra Nakhorn: Aksornborikan Publishing.
- Pannasa Jataka, National library version, episode 2* (2nd ed.). (2006). Bangkok: Silpabannakhan Publishing.
- Peerasathien, U. (1986). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสชาดก* [An Analytical study of tale types and motifs in Pannasa Jataka]. (Master's Thesis, Chulalongkorn University).
- Thitathan, S. (1980). *ทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทาน* [Dissemination of literature Theory]. Bangkok: Thammasart University Printing House.
- Vajirayana. (2020). *บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง* [Sang Thong play script]. Retrieved March 31, 2020, from <https://vajirayana.org/SangThong> play scrip.
- Yamnadda, S. (2013). *เวตาลปัญจวิงคติ* (พิมพ์ครั้งที่ 8) [Wetal Panchawingsati (8th ed.). Bangkok: Chonniyom Publishing.
- Yimkamphu, T. (1965). *ปฏิทิน 220 ปี เทียบสุริยคติและจันทรคติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 ถึง 2544* [Calendar of two hundred twenty years comparing solar calendar and lunar calendar from 2325 to 2544 B.E]. Phra Nakhorn: Kasembannakit Publishing.